

Directeur du journal *Arménia*
MARSEILLE (France)

ԻԸ ՏԱՐԻ

ፆ.ኮክ 33

1913 U.S. 19 72.

(2. 3. 1913 Умрэн 6)

1935

Խորագրութեւնը, եթէ հարկ համարի, համառօտեղով և կոտ
մասմարմինն կը հրամարագէ իրեն զրկուած գրութեւնները: Պար-
տաւոր չէ վերադարձնել չհրամարագուած ձեռագիրները:
Ծանոցութիւնը զընդունութի հայերէն և Քրիստոսեանի լեզուով:
Ծանոցման 1 միջակայքը 1 սանդղակով: 1 լիւրջ իր 2 սանդղակ:

Les annonces, en français et en arménien, sont reçues au bureau de la
Rédaction : Place Alexandre-Labadié, 17.

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԿԱՅ ԺԳՆԱԺԱՄԸ

Ch

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոնտոն, 14 Մարտ 1913

« ... Թէ Բ. Դուռը ասպագալ

քիտ) մէջ ապրող իրենց - հպատակներու օրինական լիճակի ինչպէս նաեւ քրիստոնեայ օսմանեան հպատակներու դրութեան մասին ուրբաթ օրը մեծ պետութեանց ներկայացընել, խաղաղութեան կնքման առջև ուրիշ խոչընդոտ մը պիտի դառնայ եւ կը վախցուի որ միջնորդութեան փորձը անյաջողութեամբ վերջանայ : » Թըղ- թալիքը շարունակելով կըսէ թէ Թուրքերը իրենց դիւանագիտական յայտարարութեանց մէջ Թըքաց յատուկ եզոյ հին մեթատներու կը դիմեն, յայտնքն՝ իբր թէ դաշնագիր- ները խաղաղութեան կը փափաքին, եւ Թուրքիան իւր պայմանները անոնց կը հրամայէ : Եանեայի անկումով Եպիքոսի կորուստը բանի տեղ չը դընել կը ձեացունեն մինչդեռ Եպիքոսու ռի 531.000 բնակիչ, 1.721 գիւղ, 219 000 թուրք, 307.000 քրիստոնեայ եւ 4.500 հրեայ բնակիչ :

Այս տեղեկություններին զատ, այս օրուան Թայվանի մէջ Թղթակից մը ամբողջ սինակով մը կը պարզէ Առանայի և Հիւսիսային Սուրիոյ մէջ 1909ին կատարուած կոտորածի դաղտնիքը, կոտորած մը որ ըստ Ակոր Էֆէնար Պապիկեանի յայտարարութեան՝ վայրենութեան մըրիկ մ'էր, որու մէջ 20 000 անձինք սպաննուեցան, որոցմէ 700ը արարախօս սուրիացիներ, 800ը բողոքականք և 200ը Յոյն իսկ եւրոպացի մը, որ տարիններով երկրին մէջ բնակած է և ողջ Պապած խեղճերուն համար անմիջական օգնութիւն հայթայթած եւ անոնց անհամար պէտքերուն հոգ տանելու ջանք ի գործ դրած է, սպաննուածներուն թիւը 30.000ի կը հասցընէ :

Եթէ Օսմանեան պետութիւնը, ինչ որ
ալ ինի իւր հիմնական օրէնքը կամ դա-
նանանքը, կը փափաքի աշուհ հետեւ իրեն
մնացած ընդարձակ երկիրներուն մէջ
իր գալուստէն դարեւորով առաջ հիմ-
նուած Հայոց և ամէն ազգի քրիստո-
նեայներու հետ մարդավարի, պալ-
տաճանաչ և քաղաքակրթեալ կերպով
վարուի, իրենց դժուար չը պիտի ըլ-
լայ պահանջուած երաշխաւորութիւն-
ները տալ, մանաւանդ որ Աստանայի

կատորածը և ուրիշ մեծ սխալմունք-
ներ այսօր ուղղակի երևաաւորդ-
Թուրքերու կը վերագրուին : Արդ-
եթէ իւր տեսութիւնները չը մօտե-
ցրնէ քրիստոնեայ աշխարհի տեսու-
թեանց, վախ կայ որ պատերազմ
չախաղանց երկարի և իւր չապաստ
և չերազմած ձախողութիւններու հան-
դարպի :

4. 85 611 611 611

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Փառտ վանն աղատութեան

(Թարգմ. «Տէյլի Թէլէկրաֆ»-ի յնւր
11-ի թուէն)

Հետևեալը հաղորդում է մեզ
երևելի հայ բրոֆէսորէ մը.

Մարդիկ կսկսին հեռաքրքրուիլ թէ ինչո՞ւ այսպիսի պատեհ առան մը երբ Մակեդոնիոյ ճակատագիրը բրիտանական կայսրութեան մայրաքաղաքին մէջ քննութեան կառնուի, իւր չարչարանքի և մարտիրոսութեան ընկերն եղող Հայաստանը տմբոյնովին մոռցուած կը թուի :

Արեւօք կարելի՞ է որ Պալքանեան թերակղզւոյն մէջ Օսմանեան տիրապետութեան շքեղապէս տապալման պիտի յաջողուէ հէք Հայաստանի դարձեալ թրքաց ձեռքը մատնուիլ : Եթէ ոչ, ինչո՞ւ Բաւլամէնի թիւ մամուլի և Քրիստոնեայ եկեղեցւոյ մէջ այս միաբան թութիւնը կը տարէ :

Այսպիսի ճգնաժամի մը մէջ իսկապէս եղեոն մը պիտի լինի բոլոր անոնց համար որ արդարաւթեան, գթութեան և ճշմարտութեան հոգիւ տանին, չը խօսիլ այս հարստահարեալ ժողովուրդին ի նպաստ որոյ անհատները Անդրիոյ պաշտպանեալներն են :

Եթէ Սատրիան առանց հրացան
մը պարպելու և առանց սևէ նախըն-
թաց զաշնագրտկան պարաստարու-
թիւն մը տնենալու, Ալպանիոյ ինք-
նաւարութիւնը ձեռք կը բերէ, ինչ-
պէս կըլլայ որ Սիւղղիան չը կրնար
ապահովել Հայաստանի ազատութիւ-
նը, որոյ համար ինք քաջածանօթ և
ճանչցուած պարասկանտ թիւններ
ունի : Թող մեր արտաքին գործոց
նախարարը զեապանախորհրդոյ՝ CON-

խոսքի արժեքը յարանձնելու մեծակալան
որոշումը Հայաստանի նկատմամբ զոր
Սևասթոփոլիսի առիթով պարսիկ ներկայա-
ցուց Սևասթոփոլիսի Համար, և պործը
զրուխ կը հանուի :

Եթէ Մեծ Պետութիւնները Եւրոպայի և Թուրքիոյ միջև տնտեսական խտրադրութիւն մը պիտի հաստատեն, պէտք է որ հայաստանի ճակատագիրն ալ անհրաժեշտօրէն գտագտուի ժողովին գործառնութեանց մէջ առօրեական: Ցանկալով հանդերձ որ հայտութիւնը առանց կնճախ չտալ հաստատուի, մենք (Հայքս) նախապէս կը բողոքենք սեւ հայտութեան դէմ որ կը պարունակէ բացարձակ անարդարութիւն մը հանդէպ ժողովրդեան մը որ այնչափ անդժօրէն փորձանքի ենթարկուեցաւ առ քանի քանի անգամներ Եւրոպիոյ կողմէ մատնուեցաւ:

Խ սղաղութիւնց պառաւնք մը պիտի

שמע

Այսպիսի խաղաղութիւն մը ըլլալուորանք մը պիտի ըլլայ : Թուրքը իւր հարստահարութեան հին սովորական գործը պիտի վերսկսի — անօգնական Հայուն արիւնը մահացու կերպով ծծելով — ա՛յն Հայուն որ ինքնապաշտպանութեան տարրական իրաւունքէն իսկ զրկուած է : Դ՛իմէ՛հ ներկայ ժամանակին մէջ իսկ գիտենք որ Քրդերու և Լազերու կողմէ յափշտակութիւններ, չարչարանք և սպանութիւններ կը կատարուին ու անպատիժ կը մնան և գիտենք նաև թէ՛ տասնք իրենց զազանութիւնները կը տարածեն հեռագետէ աւելի ընդարձակ վայրերու մէջ :

Բարիք և աղնութիւն ցոյց տու-
լու համար անպուգական պատեհու-
թիւն մը կրնծայուի մեզ :

Արդեօք պէ՞տք է որ այդ պատե-
հալիւնը անտես տննուի: Արդեօք
էլ զո՞ւր է որ Սասանի, Զէյթունի
շրջակայքը, Աստանայի սարափելի
կատարածները և որբայրի կանանց և
որբերու աղաղակները մի՞նչ և երկինք
կը բարձրանան:

Սյա անօգնականներու և անպատրու-
պարներու համար շատ բան կա-
տարուեցաւ և զեռ կատարուելու
վրայ է և ալ աւելին ու աւելին պէտք
է որ կատարուի. վասն զի հայ այրե

ըրբ քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ իրենց հասարակական կյանքը քրիստոնեական գեղեցկությամբ պատերազմեցին: Պաշտոնական հակառակորդներու մէջ մեծ նշանակամբ անոթութեան սովորաւ ըլլալու բայց այն որուն հայտնաւորումէն բանէ աւելի պէտք ունի որպէս զի իւր փրկութիւնը իրականացնէ, ազատութիւնը է: Իւր պատմութիւնը թէեւ արիւնքներով, վեհ և ազնիւ պատմութիւն մ'է: Իւր երբեմնի փառաւոր քաղաքները, եկեղեցիները ու վանքերը որ այսօր թուրքերն ու փոքրիկ քաղաքները վերածած են, զայդ իր հատկանշանքները:

Բնաւ չենք կրնար հաւատալ որ Եւրոպայի անդամ մը եւ թողու զայն « թշուառութեամբ և երկաթով ամբարշտելու շրջապատում »:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻՐԲԻԱԿԵՆ

Կ. պոլիս, փետր. 24/9 մարտ 1913

Օրերը կրկին յգի են անակնկալ պատահարներու նախօրեակին ապրող Տաճկաստանի համար. հիմայ ալ Սուրիոյ մէջ ինքնավարութիւն հաստատելու հարցը հսկայաքաղ յառաջդիմութիւն գտած է և ընդ հուպ մեր գեղեցիկ թուրք շրջանակները գէթ յանդիման պիտի գտնուին բոլորովին նոր և ծանրակշիռ խնդրի մը որ բարեգուցակ կարգ մը անմիջական լուծման կարօտ եղող հարցերու՝ որոնք հաշտութեան կնքումէն հետ երեւան պիտի ելնեն, պիտի կազմեն ամբողջութիւն մը՝ օտար միջամտութիւնը և հակակշիռը մնայուն ընծայող այս երկրին վրայ:

Պոլսի անդամաւոր պայման դրած ըլլալով իբր տահմանադրութիւն Սուրիոյ կամ Սուրիոյ-Ռատու թօ գիծը ու պատերազմական տուգանքի գանձման հետ Արշակունիքի կղզիներուն թողումը՝ հաշտութեան բանակցութիւնները վիժելու վրայ են: Թուրքիա արդէն պարտական ըլլալով Եւրոպայի պահանջատէրերու 200 միլիոն օսմանեան ոսկւոյ մօտ հսկայ գումար մը՝ 200 միլիոն Օսմանեան ոսկւոյ արժէքով եւ քաղաքական գրամագլուխներ ալ Տաճկաստանի ճարտարադրածական վաճառականական, հանքային, երկաթուղիներու և զանազան ձեռնարկութեանց մէջ պատկած ըլլալով վերոյիշեալ վիժիւթի գումարներէն՝ զատ ներկայ դարհուրելի և կործանիչ պատերազմէն յետոյ վերականգնելու համար կրկին եւրոպական ահազին փոխառութիւններու պէտք կայ ու երբ ասոնց վրայ ալ բարդուի պատերազմական տուգանքի միլիոնաւոր բեռը, ալ կրնայ շատ գիւրտ հասկըցել թէ Տաճկաստան կորուսած իւր տիրիկեան և եւրոպական աշխարհները՝ իւր ասիական ստացածքներուն մէջ տեսակ մը աւանդ պիտի մնայ պետութեանց ձեռքը անտեսական ու քաղաքական միջազգային հակակշիռ մը ներքեւ. ահա թէ ո՞ր տեղեր բերին հասուցին երկիրը Բարձրագոյն Դրան խեղացի Գաւթ խնամաւորները:

Պատը Ալիի գրամական անձկութեան

Թիւնը ներկայիս գործելու անօրինակ թափ մը տուած է. ասկէ առաջ հարկը տարուան մէջ ձեռք բերելը անկարելի եղող մենաշնորհներէն 32 հատը մէկ օրուան մէջ կարելի եղած է ձեռք բերել այժմ. պաշտօնական մասնակցող պատերազմին արդիւնքներէն մէկն ալ սա պիտի ըլլայ որ օտար ահազին գրամագլուխներու շահեր մուտք պիտի գործեն Ասիական թուրքիոյ մէջ, որ այս կերպով պիտի իյնայ մենաշնորհներ ստացած օտարազգիներու ձեռքը՝ ինչ որ մահացու հարուածը պիտի տայ թուրքիոյ, իւր ասիական տէրութիւնը գէթ ամբողջ պահպանուի անհաւանքներուն մէջ: Այս պահուս Կ. պոլսոյ ամենէն բանակ առևտուրը մենաշնորհներու վաճառումը եղած է, որոնց ի հաշիւ նոր ի նաւայ կանխավճարներ արուելու վրայ են կառավարութեան:

Վարնոց կեղծիքը և հեղուկութիւնը կատարեալ ըլլալու համար՝ ներկայիս Աստորիա և Խալիսա նորէն սկըսած են ամենամոտերիմ ու վշտակիր բարեկամներ ձեռնալ թուրքիոյ: Աստորիա ամբողջ Հէրսէկ-Պոստալի աշխարհին տիրացած. ու հիմայ ալ մատը փառաւոր Ալպանիոյ խեղդիւր, Խալիսա գետ նոր կլլած ամբողջ Ալիքիկեան թուրքիան, ու իրենց այս աշխարհակալութիւններով անուղղակի պատճառ եղած գրեթէ Պաղլանեան պատերազմին, երբ հիմայ պաշտպանի դերեր են տալիս Օսմանեան երբեմնի ընդարձակ կայսրութեան ներկայ միացորդները իրենց հովանաւորութեան տակ առնելու համար, թէպէտ բանը բանէն անցած է ալ և շատ ուշ: Գործափ մեր անհետաւոր գեղեցիկները կարող չըլլան զանազանել իրենց իրական բարեկամները թըշնամիներէն ու իրենց իսկական շահ և օգուտները վիճաբանէն, շատ դժուար պիտի ըլլայ ունէ ազգի և պետութեան հաստատուն ու մնայուն համաձայնութիւն մը կնքել Տաճկաստանի հետ զի այդ ուրիշ բան պիտի չնշանակէր եթէ ոչ հիմնարկութիւններ ընել խախտու և անհաստատ աւազի վրայ:

Ռոմանօֆֆներու կայսերական հաստատութեան 300 ամենակին առթիւ ուսուցանող գեղանաւասան մատրան մէջ կրօնական մեծաշաք արարողութիւններ կատարուեցան, որոնցմէ վերջ ուսուցանող պ. Կիրս շնորհաւորութիւններ և մաղթանքներ ընդունեց Պոլսոյ գեղանաւասան մարմնայն, պետական պաշտօնէութեան և ակաւաւոր անձնաւորութեանց կողմանէ: Հայոց պատրիարք Արշարունի Սրբազան, ընկերակցութեամբ ազգային երեսփոխաններէ և վարչութեան անդամներէ կազմուած պատգամաւորութեան մը, ուսուցանողներին ներկայանալով՝ յանուն Հայ ազգին շնորհաւորեց օրուան մեծ տօնը՝ մաղթանքներ ընելով Զարին և Զարուհւոյն ստղծութեան համար: Գետ պանը շատ սիրալիր ընդունելութիւն մ'ըրաւ. Հայոց Պատրիարքին ու կրկին այս առթիւ և ուսուցանողներին կառավարութեան բարեկամ

կամ վերաբերումը հանդէպ Հայ Ազգին: Գիշերը վոսիօրի մէջ հաւաքուած օտար մարտնաւերու տորմիզը հրաշալի և անօրինակ տեսարան մը կը ներկայացնէր իւր երեքտրական հիասքանչ լուսավառութիւններով ու լոնք կողովէին վոսիօրի երկու ափերը՝ զրահաւորներու և յաճանաւերու լուսաշող զանգուածներէն արտագրող երեքտրական լոյսի հեղեղներով: Անգլիական ու ֆրանսական մարտանաւերը՝ մանաւանդ իրենց ունեցած հսկայ լուսարձակ գործիւններով, շատ աւելի մեծ օտարութեամբ լոյս կը սփռէին ամէն կողմ: Ռոմանօֆֆներու 300 ամենակին առթիւ՝ կայսերական ներման հրովարտակէն օգտուել են մատուցաւէս 4.500 (չորս հազար հինգ հարիւր) հայ քաղաքական գաղտնագրութեանք և մեծ ու փոքր յանցանք ոճիրներով ամբաստանեալներ կողմասի, Սիպերիոյ, համայն Ռուսիոյ և արտասահմանի մէջ:

Նոր-Նախիջևանի և կամ Ս. Խաչ վանքին մէջ գիւղատնտեսական գեղըւոյ մը հաստատելու նպատակաւ Նոր-Նախիջևանցի Սարգիս Խորճեան կտակած է 100.000 ոսկւոյ պատկառելի գումար մը:

Ռոս կառավարութեան կողմանէ ի նպատակ Կողկասի գիւղացիներուն գնուած Էլմիսիմայ 5 գիւղերուն համար վճարուելիք 210.000 ռուպլէն գտնուում կառավարութիւնը պիտի հատուցանէ նաեւ 800.000 ռուպլի ու ըստ Էլմիսիմայ պիտի ստանայ ընդամենը 1.000.000 ռուպլի, ու բայց աստի՛ հոգեւոր մէկ երրորդը պիտի թողուի իբր Էլմիսիմայ սեփականութիւն:

Վարդանանց Ազգային տօնը՝ որուն կարճէք պաշտօնական պատերազմը տատնան մը ևս փայլ տուած էր, մեծաշաք կերպով տօնուեցաւ Պոլսոյ զանազան թաղերու վարժարաններուն, թատրոններու մէջ հոծ թուով Հայ ազգայիններու ներկայութեամբ: Հայ հաստատութիւնները, վաճառատուները, գրամատուները, վարժարանները և գործատուները ամբողջովին փակ էին նոյն օր:

Բարոյական անձնաւորութեանց լուրջըրունքը ընդունող օրէնքը օսման նման պաշտօնավարութիւնը հրատարակեց. այս օրէնքին ուժով վտանգուած ու վտանգուելիք ազգային բազմութիւն սեփականութեանց ինքիւրներն միանգամ ընդ միշտ կը փակուին, և Հայ ազգին անբռնաբարելի ու գարաւոր սեփականութեան իրաւունքները պիտի վտերաւորին հիմայ որ կալուածական այս նոր օրէնքով բարոյական անձնաւորութեանց սեփականատէր ըլլալու սկզբունքը կընդունուի պաշտօնապէս, թէպէտ չի գիտցուի թէ ինչ պաշտօններէ թերագրուած կառավարութիւնը պէտք է զգացիր այսպիսի օրէնք մը ունենալու իր ձեռքը և օգտուիլ անկէ՝ անշուշտ իւր միայնակ շահուն համար. իցիւ թէ ասկէ ալ շուտով յուսալուր չենէինք:

Իսկականութեան ՏԻՐԱՆՔԻՆԻՍ

ՆԱՄԱԿ ՀԵՂԻՍՏԱՆԷՆ (1)

Կալիպթա, 1/14 յնւր. 1913

Կալիպթան, իբրեւ հայաբնակ քաղաք, պէտք էր որ ունենար հայ մատնագարան և եւ կամեցայ իմանալ թէ արդեօք այդ մատնագարաններու ինչ հայերէն գրքեր կան:

Երբ ծանօթացայ տեղա Մարգարիտիկան ճեմարանի վարժապետաց հետ, պ. Յովհաննէս և պ. Գալուստ ասին ինձ, թէ Կալիպթայի մէջ գոյութիւն ունի երկու հայ մատնագարան, մինը՝ ճեմարանի մէջ, երկրորդը՝ ս. Նազարէթ եկեղեցւոյ մէջ:

Առաջինը « ձիգ » տարիներէ ի վեր հիմնուած է, միւսը՝ նորագոյն է, Է. Ճի. Արգարի նուէրն է՝ ի յիշատակ իր հանգուցեալ դստեր. բնական է որ ոչ մէկէն, ոչ էլ միւսէն մի որ և է գիրք գուրս կը տարուի ուրիշ քաղաք, ուրիշ երկիր, յաւերժ ժամանակաւ:

Այդ երկու գրագարանէն հետք չի որ և է գիրք ստանալ, ըլլայ թէ ևս անոր « գեօրը » (երկրորդ օրինակը գտնուի):

Երբ ցանկութիւն յայտնեցի ձեռք բերել հազուագիւտ հայերէն գրքեր, պ. Արգարի նուիրած մատնագարանէն գիրք տուող՝ պ. Սարգիս Նազար՝ ինձ խորհուրդ տուաւ Չի. նուրագարի մօտ գտնուած փողոցներու վերայ հնդկի գրաւաճառներու մօտ հարցնել « յաղապս հայերէն գրեանց » զի անոնք կուսենան: Չորս թէ հինգ գիրք վաճառողի գնացի, յայտնա զերեւ երան, « վառնի » ամենքն ալ նոյնը կասէին, ունէինք, բայց Արգարը գնեց ամէնը:

Պ. Արգար ճիշտ որ յայտնել է գրաւաճառներին որ եթէ հայերէն գրքեր անոնց ձեռքը ընկան, բերին « նմա » և թէ նա կըլնէ « զանոնք »: Այդպիսով պ. Յ. Գ. Արգարը վերկել է հայերէն գրքերը փոստով ծախելէ և ֆունիթիլ գարձանելէ:

Խօսեցի մի քանի « գրեանց » մասին մի պարտնի հետ. նա ասաց, որ տեսնուեմ Մատրասեցի պ. Սամի հետ, որ մի քանի ամսով տեղա է եկած: Այս օրերս պիտի գնամ նրան խորհուրդ հարցնելու « վառնի » նախէ գիտումս հայերէն գրեանց մասին »:

Հարցրի պ. թովմաս Մեղրումին:

(1) Հնդկական հանգուցեալ Մատնէ Բարձրանեանի կտակած կալուածներին տուած օրոնց հայոցներին մէկ մասը կը ստանայ Նոր-Նախիջևանի հայ հասարակութիւնը, այն հասարակութեան կողմէն պաշտօնապէս Հնդկաստան գրկուած է վերջերս Տիար Գովակիմ Բեդեկեան: Այս անձը Հնդկաստանի կենցաղին վերաբերեալ հետաքրքրական նամակներ կը շարունակէ գրել իւր օրոնք կը հրատարակուին Նոր-Նախիջևանի Լոյս շաբաթաթերթին մէջ: Արմենիայի մէջ կարտապոսեալ անոնցմէ մին որ կը վերաբերի մատնագրապէս Կալիպթայի Հայերէն:

ԽՍԲ. ԱՐՄ.

*) Է. ձե. կըլուեն Արգարը, վառնի Գարուի Գրիգոր Արգար է, անգլիերէն կը գրեն A. G. Apcar (Aroutoon Gregory Apcar. A-է G-ձե.)

նա խորհուրդ տուեց զիմել պ. Մեհարովը Սէթին, որը մի հետաքրքիր անձնավորութիւն է. այդ պատճառաւ «անոր վրայօք երկու խօսք մը էւել ըսելու է» :

Պ. Սէթ մտաւորապէս 45 տարեկան է և ինչպէս այստեղի շատ հայերը՝ նոր Զուգայեցի է։ Սա առանձին սէր ունի զէպ հայոց գրականութիւնը և կասէ, որ միայն գրաբաւ կը գրէ. քան տարիներէ ի վեր նիւթ կը ժողովէ Հնդկաստանի հայերի պատմութեան վերաբերեալ և «չառնիւթ ունիւմ ժողոված» կասէ. արտագրել է Հնդկաստանի մէջ գտնուած բոլոր հայ տապանաքարերը, թէ քաղաքների մէջ, թէ գիւղօրայք՝ թէ հիւսիս և թէ հարաւ։

1895 թ. հրատարակել է անգլիերէն լեզուով մի գիրք՝ History of the Armenians in India, որը մոտաւորապէս կը լինի 250 էջ և նուիրուած է Գլադստոնին։ Պ. Սէթ անոր մէջ կը խօսէ հայ գաղութի հիմնուելէ ի Հնդկաստան մինչև 1890 թուականները։ Երկար կ'իսօսէ Թադիստեանի գրականական գործունէութեան մասին։ Այդ գիրքը եւ սօքէ անցուցի անցեալ օր կայսերական մատենադարանի մէջ։ Առաջին էջի վրայ տըպագրուած է Գլադստոնի շնորհակալական նամակի ֆակսիմիլէն։ Երկրորդ ֆիլիպպոս վարդանանիին Գլադստոնը պատմած կը լինի այդ գրքի մասին և նրան ցոյց տուած կը լինի

Գրականութիւնները հարցրի այդ գիրքը, բայց ծախու հանուած չէ և պ. Սէթ խոտապաւ ինձ մի օրինակ տալ։ (1)

Նոյն գրքի մէջ երկար կը խօսէ հիշմանկը Մասեհ Բարաշանի մասին և նորա թողցրած կտակի վրայ, յօք. բայց ինձ համար նոր բան այնտեղ չկար, ի բաց առեալ այն, որ պ. Սէթ Բարաշանի մահուան տարին կը համարէ 1802 թ. հաշուեմտեաններու հիման վերայ։ Բաւականաչափ գրած է գրքի մէջ թէ հայերը ինչ պաշտօններ ունեցած են Հնդկաստանի մէջ, անոնց անուանց և ամաց ցուցակներով, թէ ինչով են առևտուր արած և այլն և այլն։

«Պատմութիւն Հայոց ի Հնդկաստան» որ գրաբաւ պիտի գրէ և մեծ ծախսաւ պիտի լինի, շատ տարիներ ևս աշխատութիւն կը պահանջէ, կասէ։

Պ. Սէթի մօտ կայ Միքայէլ Նաւրանդեանի մի նամակը, ուղղուած առ Խաչիկ քահանային ի Կալիֆորնիա։ «Մեծ թղթի վերայ մանր տառերով չորս երես լիքը նամակ է» կասէ։ Խաչիկ քահանայն մտնելէ առաջ տուեր է պ. Սէթին «բեզ պէս Միքայէլը վաւախուած տղայ էր» ասել է։

Ես ի հարկէ, խաչիկ խնդրեցի որ թոյլ տայ այդ նամակը ընդօրինակել և տանել օրինակը Նախիջևան, մաշաւանդ որ նամակի մէջ Մասեհ Բա-

րաշանի գրքի մասին շատ կը խօսի Միքայէլ Նաւրանդեանը։

Պ. Սէթ պատասխանեց, որ թէև նա այդ նամակը պիտի հրատարակէ «Պատմութիւն Հայոց ի Հնդկաստան» գրքի մէջ, բայց կասէ «քանզի գուք եկած էք նոյն գործով, որոյ համար տեղս եկած էր Միքայէլ Նաւրանդեանը և մանաւանդ, որ Գուք ալ Նախիջևանցի էք, ես կուտամ ձեզ արտագրելու»։ Ես ի հարկէ, նորամէն առաջ տար, որ խառն կարգիւմ տըպագրելու այդ նամակը։ Այդպիսով նա յօժարացաւ։ Պ. Սէթ գրադրութիւն է ունեցած Ալիշանի, Այոթնեանի հետ, Բաղմալէպի և Հանդէս Ամսորեայի հետ, Գ. Պատկանեանի և խալիֆանի հետ և ուրիշ հայագէտների հետ։ Ինքը այստեղ համարարանի մէջ հայերէնի քննիչ է, որովհետեւ հայ ուսանողները երկրորդ լեզուն պարտական են ոչ թէ հնդկերէնը տալ, այլ հայերէնը։ Պ. Սէթին այցելեցի իր խանութի մէջ, որ նոր բաղարի մէջ է. ոսկեղէնի և ժամացոյցի խանութ ունի և գոհարավաճառ է։

Ինչ պատկեր որ կը տեսնուի Ռուսահայերի մէջ, նոյնն է և այստեղ. «խին» մարդիկ կը խօսեն հայերէն, ջահիլները չը գիտեն կամ միայն կը հասկանան և եթէ գիտեն, չեն դարձածեր։ Ուր էլ երթաս, հոյ միշտ կը պատահէ, մի քանի ընտանիք ըլլա թէ թատրոն, համերգ, կենդանաբանական պարտէզ կամ այլուր։ Կանայք կամ ինչպէս այստեղ կ'ասեն «խաթունանիք» այնպէս հայերէն կը խօսեն որ, եթէ կուզես որ հասկանան տաճիկ, պէտք է բոլոր ժամանակ անգլիերէն բառեր դարձածես։ Օրինակ՝ անցեալ օր, տիկին Թովմասի հետ խօսելու ժամանակ, այսպէս ասի, թէ չէ չի հասկնալ «ֆեօրթ օֆ Ֆէնուարի գացեր էի զօրօյլքըլ գարտեն ֆանսի ֆէրի»։ այսինքն՝ «յուսուարի մէկին զնացել էի կենդանաբանական պարտէզ բարեգործական տնտեսութեան» և յետոյ իւրեանց նման տեղացի «էնտեղ հայ խաթունանից հետ բարեկամ եղէ»։

Ջահիլ հայերի անգլիերէն արտասանութիւնը և խօսածները երեւի է նոյնպէս լաւ, ինչպէս տոճկահայերը կը խօսեն և կարտասանեն ֆրանսերէն։ Տարբալ հայերի խօսածը լաւ չէ, արտասանութիւնը տեղի, նման այստեղի տղաւաղուած արտասանութեան, որ շատ հեռու է Լոնդոնի արտասանութենէն և խօսածներէն։

Կան հայեր, որոնք ինչպէս օրինակ պարսն Թադէոս, թէ արտաքին, նով թէ խօսելով կատարեալ անգլիացի են. փողոցը տեսնես, երբէք կարծելու չես որ այդ ինչպիսիանը հայ է։

Ընդհանուր խօսակցութիւնը այստեղ հայերի մէջ մշտական անգլիերէն է։ Մի գարնանայի բան այստեղ ամիսների անունները հայերը ոչ թէ միայն խօսակցութեան, այլ և գրութեան մէջ անգլիերէն արտասանութեամբ կը գրեն. օրինակ՝ եկեղեցու բակի մէջ

բոլոր տապանաքարերի վերայ գրաբաւ գրութեան մէջ կը տեսնես։

Ծնեալ ի 24 Յուլայի 1840.
Հանգեալ ի 8էր ի 10 գիշերներ 1899.

Զուլայը յուլիս է, դիւնբերէն զատ կ'ասեն նովեմբը. միւս ամիսները այսպէս գրած են՝ Վէնուէրի, Ֆէբրուէրի, մարտ, ապրիլ, մէյ, ջիւն, ջիւլայի, ագուստ, սեպտեմբը, օգտօբը, նովեմբը, դեկեմբը։ ! ? !

Երկու գերեզմանաքար կայ՝ Լ. միւնի ընտանիքէն։ Պրօֆ. Լ. միւնի մասին կուզեմ տեղեկութիւններ ժողովել, բայց գիտար թէ յաջողի. այսօր հարցրի պ. Թովմաս Մեքլուսին, նորա բոլոր ասածը յիշողութիւն է, որը իւր հերթին հասեր է ուրիշներէն։ Այդպիսի տեղեկութիւնները թանկ գին չեն ունենար։

Թէ ինչ եղաւ հայերէնի տապաքրատուելը, որ կալիֆորնիայի մէջ գոյութիւն ունէր, ապա մասին տեղեկութիւն չունին, նոյն իսկ պ. Սէթ։

Անգլիական հասարակութեան մէջ, ինչպէս ես իմացայ բաղմիցս խօսելով այստեղ անգլիացիներին հետ, այստեղի հայերը պատիւ և յարգանք կը վայելեն. մի քանիսը՝ ինչպէս պ. Արգար՝ շատ յայտնի են, նոյնպէս պ. Սարգիս և շատ ուրիշները։

Մենք ռուսահայերս՝ համեմատած այստեղի հայերի հետ, քաղաքավարութեան կողմանէ շատ յետ մնացած ենք։ Այնպիսի լաւ բարեկիրթ հայ երիտասարդներ կան այստեղ՝ ինչպ. Արգար, պ. Դիմիտրիոս, պ. Մուսէ և ուրիշները։ Այստեղի հայերի ընդհանուր տիպարը անգլիական է՝ վարմունքը մէկ մէկի հետ, նիստ ու կացը, իրենք իրենց բռնածները։ Շատ բարեկիրթ են։

ՅՈՎԱԿԻՄ ԲԵՂԵԼԵԱՆ

ՏԵՂԱԿԱՆ

Վարդ, հինգշաբթի, տեղիս Հայ գաղութի Ընդհանուր Ժողովը պիտի գումարուի որի համար ղրկուած է հետեւեալ հրաւիրագիրը։

Մարտի 14, մարտ 1913

Ազնիւ Տիար,

Յաւաջիկայ հինգշաբթի, 20 մարտ, ժամը ճիշդ 2 1/2 ին, Ընդհ. Ժողով պիտի գումարուի Ս. Մատթան մէջ, որուն հրաւիրեալ էք ներկայ գլուխուրդ։

Ի նկատի ունենալով ժողովոյ բացառիկ կարեւորութիւնը, հաճեցէք անոր մասնակցիլ որպէսզի Ս. Մատթան բարեօք մատակարարութիւնը չը խանգարուի։

Եթէ անհրաժեշտ արգելք մ'ունենաք ժողովոյ չը գալու, բարեհաճեցէք զայդ կանխառու գրաւորապէս մեզ հաղորդել ըստ սովորութեան։

Կը յաւելու՞մ նաեւ որ Ընդհ. Ժողովոյ հրաժարեալ գիւանը այն ժողովոյ գումարումէն յետոյ այլ ևս իր պաշտօնէն քաշուած ըլլալով, եթէ ժողովը յարմար գտնէ, նոր գիւան մը կը ներքէ։

Ընդունեցէք, Տիար, մեր յարգանքն ու հաւատարմութիւնը։

Ի դիմաց Ընդհ. Ժողովոյ
Հրաժարեալ գիւանին
Ատեհաղայի Լուեհապետ
Ս. Հ. ԿԻՒՄՇԵԱՆ Գ. ՀԱՅՐՈՒՄԵԱՆՅ
Օրակարգ

1. Ընտրութիւն Պատ. Հոգաբարձութեան պահասեալ 2 անգամայ։
2. Խորհրդակցութիւն ամուսնութեան մ'առնով յառաջ եկած և զանազան խնդրոց մասին։

ՀԱՅԵՐԵ ՈՒ ԹԻՒՐԿԵՐՆ

Les Annales 1550 թիւին մէջ կը կարդամ Mr. Claude Ferrièreի ստորագրութեամբ, Vieux et Jeunes Turcs վերնագրով յօդուած մը։

Յօդուածագիրն գիտալիցաբար շատ գէշ ուսումնասիրած է Թուրքիան իր Արեւելեան ճամբորդութեան ատեն։ Եւ ինչ որ աւելի ցաւալի է, չէ կըրցած լաւ ուսումնասիրել մասնաւորապէս Հայերն, թէ և կը յանգչի զանոնք նոյն իսկ գող անուանել։ Չեմ ուզեր երկարօրէն Հայոց պաշտպանողական ընել, այդ աւելորդ յօդուածին մը պիտի ըլլայ քանի որ այսօր Հայութիւնը սիրուած և յարգուած է ամէն տեղ ուր ճանցուած է, մաշաւանդ Պրանսի մէջ. միայն կը հարցնեմ Mr. Claude Ferrièreին, ինչո՞ւ իր կառավարութիւնը այնչափ Հայեր կը թողու որ հաստատուին իր երկրին մէջ և նոյն իսկ չառաւելի հաշտ աչքով կը նայն անոնց քան թէ ուրիշ ունէ Արեւելեան տարրի եւ կը կարծեմ թէ Հայերէն իբր գող ձերբակալու շատ քիչ առիթներ ունեցած ըլլայ ցարգ, քան ուրիշ ազգերէ։

Թուրքերուն վրայ խօսելով, կանգնաբանայ իրենց գեղարուեստին, բայց ո՞ր գեղարուեստն է որ ըսել կուզէ. Թուրքիոյ գեղարուեստն ճիշտած է Արաբացիներէն, ճէնովացիներէն, Յոյներէն, որոց յաջորդած են Հայ ճարտարապետներն. Թուրքիոյ ո՞ր նըշանաւոր շէնքն Թուրք մը շինած է. նոյն իսկ մզկիթներու նշանաւորներն Հայերն չեն շինած։

Խօսելով — այդ նշանաւոր յօդուածին մէջ — Երիտասարդ-Թուրքերուն վրայ, զանոնք կարգ մը ածականներով կ'որակէ և իբր օրինակ՝ Հայերն անոնց համաճիր կը ներկայացունէ։ Բայց ո՞վ ըսաւ թէ Հայերն միշտ համակիր են եղած Երիտասարդ-Թուրքերուն։ Սոսմանագրութեան առաջին տարին համակիր եղած են, բայց երբ յետոյ տեսան թէ ասոնք կուզեն զիրենք խաբել, կամայ կամայ պաղեցան։

Պարոն յօդուածագիրն այնչափ գոված Հին Թուրքերուն գալով, կամ աւելի ճիշդն՝ Ապտիւլ Համիտի և անոր մարդոց, ինչ մարդասիրական կամ հայրենասիրական օգտակարութիւն տեսած է անոնց քով։ Ինչ օգտաշատ գործունէութիւն մը ունեցաւ զահրէկեց Սուլթանը իր 30 տարուան տիրապետութեան ժամանակամիջոցին

Marseille. — Imprimerie du Mid